

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

33

In dit nummer oa

Verslag van een archeologisch experiment in Swifterbant

De ontdekking van Doggerland

Twee onthoofden in het Droevendal te Leeuwarden

Film, fotografie, feit en fictie in Zuid-Italië

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie en geassocieerde onderzoekers inzicht in recent of lopend onderzoek.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Henny Groenendijk, Hans Huisman, Lidewijde de Jong, Johan Nicolay, Bert Nijboer, Hans Peeters, Yftinus van Popta, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Hannie Steegstra, Sofia Voutsaki & Sarah Willemsen.

Redactie-coördinatie: Flip Kramer & Nina Schreuder

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzan Needs

Foto omslag: De reconstructie van de hut van Kampen (foto Riemke Scharff).
Zie artikel Stoop & Verbeek.

Website: ugp.rug.nl/Paleo-aktueel

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

Tel.: 050 363 6712

gia@rug.nl

© GIA.

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

Paleo-aktueel 33

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology

Groningen, 2023

Inhoud

VOORWOORD	
Sofia Voutsaki	VII
DE ONTDEKKING VAN DOGGERLAND: DE WETENSCHAPPELIJKE WAARDE VAN STRANDVONDSTEN	
Hans Peeters	1
DE MESOLITHISCHE STRUCTUUR VAN KAMPEN: WOONHUT, WINDSCHEM OF LUCHTKASTEEL?	
Dion Stoop & Carlijn Verbeek	9
EEN <i>SHELL MIDDEN</i> IN SWIFTERKAMP? VERSLAG VAN EEN ARCHEOLOGISCH EXPERIMENT	
Jos Kleijne, Hester Kamstra & Steven van Ens	19
MAATSCHAPPELIJKE DOELGROEPEN EN ACTIVITEITEN VAN HET PROJECT DE START VAN VEETEELT IN NEDERLAND	
Daan Raemaekers & Marie-France van Oorsouw	25
DE ROL VAN NIET-VOLWASSENEN IN OOSTERDALFSEN GEDURENDE DE TRECHTERBEKER- EN ENKELGRAFPERIODE	
Nina Schreuder	29
MAAK EEN VUIST ALS JE GEEN HAND HEBT. INCLUSIVITEIT IN (PRE)HISTORISCHE JEUGDROMANS	
Karla de Roest	39
SURVEYEN IN DE AS: EEN UNIEKE VELDVERKENNING OP TIMPONE DELLE FAVE	
Francesca Ippolito & Marcello de Vos	49
TOEVALSVONDST: EEN MENSELIJKE KIES OP EEN AKKER BIJ NOORDHORN, GEM. WESTERKWARTIER (GR.)	
Alexander Nicolai, Anna C. Moles & Michael W. Dee	57
‘MET DEN SWAERDE GEEEXECUTEERT ENDE VAN LEVENE TEN DODE GEBRACHT’ TWEË ONTHOOFDEN IN HET DROEVENDAL TE LEEUWARDEN	
Miranda de Wit & Marlies van Kruining	65

WAT IS ER GEBEURD? EEN INTERPRETATIE VAN DE SCHEEPSRAMP VAN DE 18E-EEUWSE KOOPVAARDER QUEEN ANNE	
Yftinus van Popta.....	71
FILM, FOTOGRAFIE, FEIT EN FICTIE IN HET POLLINO-GEBERGTE (ZUID-ITALIË)	
Peter Attema, Wieke de Neef & Antonio Larocca.....	81

Voorwoord

Dit nummer van Paleo-aktueel heeft lang op zich laten wachten, omdat het redactionele proces helaas veel onvoorziene vertragingen heeft opgelopen. Ik wil daarom beginnen met het bedanken van degenen die hard hebben gewerkt tijdens de laatste fasen: Nina Schreuder die de inspanningen heeft gecoördineerd, Hannie Steegstra die het hele manuscript zorgvuldig heeft nagekeken en Siebe Boersma die in eerste instantie verantwoordelijk was voor de lay-out en de illustraties, maar er gaandeweg nog taken bij heeft genomen. Zonder deze samenwerking zou u de Paleo-aktueel nu niet in handen hebben gehad...

Samenwerking is inderdaad een terugkerend thema in dit nummer: sommige artikelen presenteren de resultaten van een groot samenwerkingsproject met meerdere partners. Andere papers presenteren samenwerkingsverbanden tussen verschillende disciplines en specialisaties (archeologie, geschiedenis, koolstofradiostaalanalyse, bodemmicromorfologie, osteoarcheologie - om er maar een paar te noemen), of tussen archeologen en erfgoed specialisten. Andere papers zijn het resultaat van samenwerkingsverbanden van een andere aard, tussen onze studenten, promovendi, postdocs en stafleden. Als archeoloog, *you do not walk alone*.

Archeologie is aan het veranderen; het feit dat archeologisch onderzoek gebaseerd is op samenwerking is een teken van innovatie en vitaliteit van het vakgebied. Samenwerking zal in de toekomst nog noodzakelijker worden; we zijn ons allemaal bewust van het veranderende politieke en financiële klimaat in Nederland dat een grote impact zal hebben op het hoger onderwijs en onderzoek. Daarom zal samenwerking binnen en buiten het GIA, met onderzoeks- en maatschappelijke partners - of dat nu erfgoed specialisten of commerciële bedrijven zijn - de komende jaren steeds belangrijker worden. Paleo-aktueel speelt een belangrijke rol in dit proces, omdat het ons onderzoek promoot en een open uitnodiging is voor iedereen die geïnteresseerd is in archeologisch onderzoek om samen te werken of een bijdrage te leveren.

Sofia Voutsaki,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

Maak een vuist als je geen hand hebt. Inclusiviteit in (pre)historische jeugdromans

Karla de Roest¹

Omdat ik ben opgegroeid met een zus met een beperking, was Drem uit *Om het rood van de krijger* (Sutcliff 1972) voor mij gewoon een jongen uit een fictieel verleden. Weliswaar een jongen met maar één functionele arm, maar niet uitzonderlijk (fig. 1).² Pas later realiseerde ik me dat hij, samen met Lord Ironminster uit *Maak een vuist als je geen hand hebt* (Peyton 1979), een van de weinige protagonisten met een handicap was, die ik ontmoette in de boeken die ik las.³

Een gebrek aan inclusiviteit is problematisch, zeker waar het gaat om jeugdliteratuur. Je kunnen identificeren met een protagonist draagt

bij aan zelfontplooiing en helpt empathie voor anderen te ontwikkelen (Baker 2015: 11). Door de soms eenzijdige en stereotiepe manier waarop handicaps in jeugdliteratuur behandeld worden, is dit niet in voldoende mate mogelijk. Rubin en Strauss Watson (1987; zie ook Quicke 1985; Cheyne 2019) sommen elf veelvoorkomende stereotypes op, variërend van meelijwekkend, eng en vreemd, tot ‘excuustruus’ (tabel 1).

Vanuit een archeologisch perspectief is bovendien het aantal ‘gezonde’ mensen in historische jeugdromans nogal onwaarschijnlijk. Uit osteologisch bewijs blijkt juist dat men in het verleden veel vaker te maken had met aangeboren of opgelopen verminderde functionaliteit van het lichaam. De reactie daarop lijkt wisselend geweest te zijn; afhankelijk van tijd en plaats maken en maakten mensen deel uit van de samenleving, of werden zij juist uitgesloten of als zondebok gebruikt (Byrnes & Muller 2017: 3-5, 10-11).

Mijn doel is te onderzoeken hoe mensen met een beperking worden gepresenteerd in historische jeugdliteratuur. Historische fictie is een weerspiegeling van de manier waarop onze samenleving zich het verleden voorstelt. Omgekeerd geeft het een idee van de manier waarop wij in onze moderne samenleving met mensen met een handicap omgaan: in onze fictieve representaties zien we onze eigen inclusiviteit, of het gebrek daaraan, weerspiegeld (Baker 2015: 10; Cheyne 2019: 65-69; Eelman, Groeneboer & Simons 2021). Uitsluiting en pestgedrag zijn regelmatig in het nieuws. Beide lijken onuitroeibare fenomenen in de huidige samenleving – en waren dat waarschijnlijk ook in het verleden (vergelijk Quicke 1985: 2). De eerste vraag is dus hoe we dat verleden willen schetsen:

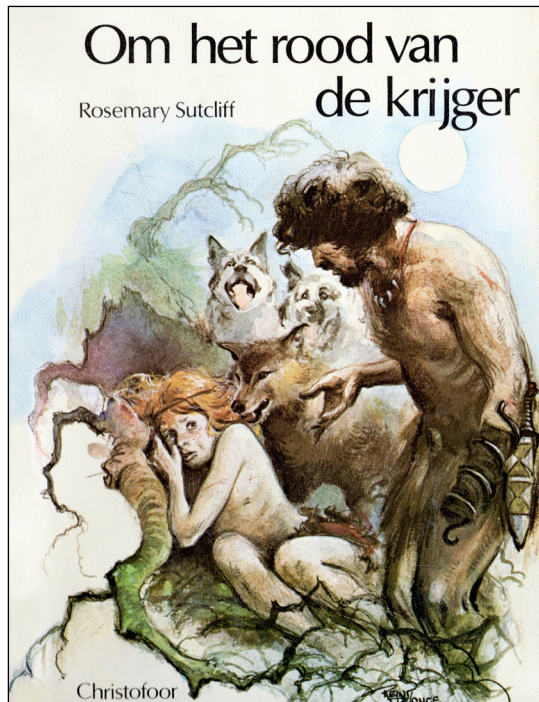

Fig. 1. Voorzijde van *Om het rood van de krijger*. Drem is weggelopen van huis en wordt gevonden door de krijger Talore, die een hand verloren is. Deze sterke persoonlijkheid functioneert als rolmodel voor Drem die moet leren omgaan met zijn eigen beperking (illustratie: Reint de Jonge, uitgeverij Christofoor).

Tabel 1. Stereotypen met betrekking tot fysieke of mentale handicaps in fictie. Deze zijn gelabeld (0-14), waarbij label 0 aangeeft dat in het verhaal geen mensen met een beperking voorkomen en label 14 dat er sprake is van een inclusieve benadering door de auteur (naar Quicke 1985; Rubin & Watson 1987; Cheyne 2019; eigen aanvullingen).

Label	Stereotypen in literatuur	Functie van dit stereotype in het narratief
0	niet aanwezig	Geen: niemand heeft een mentale of fysieke beperking
CATEGORIE 1. Onderdeel van de omgeving		
1	gebruikt als 'atmosfeer'	Boek voldoet aan het predicaat 'inclusief', maar geen uitwerking van het karakter (de 'excuustruus')
CATEGORIE 2. Negatieve lading		
2	meelijwekkend; zelig persoon	Niet alleen is het personage zelig, vaak toont interactie ermee de goede inborst van anderen
3	belachelijk persoon	Het karakter wordt uitgelachen of gepest
4	niet in staat (volledig) mee te doen	Door anderen in het verhaal gezien als incompetent
5	geïsoleerd leven van leeftijdsgenoten	Zowel andere personages als het karakter zelf kunnen isolatie tot stand brengen
6	anderen zijn bang voor het karakter of vinden het afschuwwekkend	De 'ander' is eng. Het personage wordt gemeden
7	aseksueel persoon	Degene met een handicap heeft geen seksuele gevoelens
8	geweld tegen personage gebruikt	Soms omdat het anders-zijn gehaat wordt; soms als zondebok voor alles wat mis gaat
9	handicap ervaren als een last	Meestal zo ervaren door het personage zelf, soms (ook) door de omgeving
10	zelfmedelijden	Teleurgesteld in eigen lichaam of geest: handicap ervaren als gebrek
11	sinistere of duistere persoonlijkheid	Het gehandicapte lichaam als metafoor voor een corrupte of criminele geest
CATEGORIE 3. Handicap leidt tot ongekende of bovennatuurlijke krachten		
12	streber of overcompensatie gedrag	Soms negatief ('uitslover'), soms met bewondering bekeken
13	de handicap is een superpower!	De handicap is een medium voor bovennatuurlijke krachten
CATEGORIE 4. Gezien! Een uitgewerkt karakter, niet gereduceerd tot zijn of haar handicap		
14	aanwezig, functioneel uitgewerkt	Een uitgewerkt en inclusief karakter met een rol en functie in het narratief

als een veilige plek voor iedereen met en zonder beperking, zoals we graag onze eigen samenleving zouden zien? Of, minder utopisch, als een realistisch verleden waarin uitsluiting voorkwam?

Als dat laatste de bedoeling is, gaat echter een ander probleem meespelen. Uit recent gepubliceerd onderzoek blijkt dat Nederlandse jongeren minder lezen dan in voorgaande decennia. Verontrustend is dat de 56% die (nog wel) van lezen houdt, volgens Van Dijk en Klaver (2021) vaak boeken met vulgaire, racistische en vooral stereotiepe inhoud leest. Als een verhaal niet opwindend is of het eigen wereldbeeld niet bevestigt, is het niet populair. Wanneer een schrijver van historische fictie meegaat in de sensatiezucht en hang naar stereotypen van de jonge lezer, bestaat

de kans dat het verleden tot een duistere en gevaarlijke plek verwordt. De vraag is dus welk wereldbeeld in de historische fictie geschetst wordt.

Om te onderzoeken hoe mensen met een beperking worden gepresenteerd, worden hier tien jeugdboeken besproken die zijn verschenen tussen 1930 en 2020. De inhoud bestrijkt de periode van het laatpaleolithicum tot de 19de eeuw n.Chr. in Noordwest Europa. Naast de inhoud is in dit onderzoek gekeken of de schrijver een verantwoording geeft van het beschreven tijdsbeeld (zie tabel 2).⁴

Fictie en feit

Archeologen hebben de theoretische en methodologische basiskennis om onderzoek te doen naar (fysieke) handicaps. In de eerste plaats kent de

Tabel 2. Besproken jeugdromans in volgorde van verschijnen met synopsis, type historische fictie (type I: echte fictie; type II: op archeologie gebaseerde fictie; type III: historische biografie) en stereotype (label 0-14, zie tabel 1). Ook is gekeken naar de verantwoording van het tijdsbeeld.

Titel informatie	Synopszis	Stereotype label	Fictie type	Verantwoording
Zandstra, E., 1930. <i>Friezen van het Flevo-meer</i> . Alkmaar, Uitgeverij Kluitman.	Rond het begin van de jaartelling beleeft de vijftienjarige Fries Wolfert spannende avonturen en wordt tot slaaf gemaakt ("leaver dea as slaef")	0	I	geen
Sutcliff, R., 1958 (1982). <i>Om het rood van de krijger</i> . Zeist, Christofoor (oorspr. <i>Warrior Scarlet</i>).	De tienjarige Drem realiseert zich dat zijn niet-functionele rechterarm zijn toekomst als krijger in de South Downs (Zuid-Engeland) in de weg staat.	2, 3, 4, 5, 8, 10, 14	I	Korte inleiding pre-historische tijden
Peyton, K.M., 1977. <i>Maak een vuist als je geen hand hebt</i> . Amsterdam, Querido (oorspr. <i>The right-hand man</i>).	Lord Ironminster was een wagenracer in het Londen rond 1818 voordat hij zijn rechterhand verloor. Hij vindt een 'nieuwe rechterhand' in de vorm van Ned Rowlands	2, 4, 9, 12, 14	I	geen
Vos- Dahmen von Buchholz, T., 1984. <i>Het monster van de vuursteenmijn</i> . Hoorn, Uitgeverij Westfriesland.	In 3800 v. Chr. wordt Firm uitgekozen om te werken als vuursteendelver in de Rijckholtmijn (Zuid-Limburg), maar hij is claustrofobisch	4, 9, 14	II	Nawoord, woordenlijst en non-fictie boekenlijst
Beckman, T., 1992. <i>De Stomme van Kampen</i> . Rotterdam, Lemniscaat.	Deze fictieve biografie vertelt het verhaal van de doofstomme schilder Hendrick van Avercamp († 1634) in het Kampen van de 17 ^{de} eeuw	2, 3, 5, 6, 5, 9, 14	III	Naschrift over de schilder en zijn werken
Sondaar, P., 1992. <i>Toetoe en de kleine mammoet</i> . Ede, Kluwer Jeugdboeken.	Het verhaal speelt zowel in het heden als in het verleden (ijstijd). Nick leert over de jacht, Doggerland en Lascaux door de avonturen van jongetje Toetoe en zijn baby-mammoet	0	II	Tienjarig bestaan van Werkgroep Pleistocene Zoogdieren
Vlugt, S. van der, 2002. <i>Schijndood</i> . Rotterdam, Lemniscaat.	Het verhaal speelt in de huidige tijd en in 1655 n. Chr. Student Kris lijdt aan nachtmerries en ondergaat regressietherapie. Hij blijkt schildersknecht Olivier te zijn, een jongen die wegens lepra is verstoten	2, 5, 6, 14	I	Woordenlijst; Leprastichting deel van de opbrengst
Dütting, M. & J. Bolt, 2013. <i>Neeltje Willemsdochter. Het leven rondom de Bierstraat in 17de-eeuws Den Haag</i> . Den Haag, Dienst Stadsbeheer, afd. archeologie.	Neeltje woont in 17 ^{de} -eeuws Den Haag. Haar broertje heeft een afwijking aan zijn voet. In de twintigste eeuw zijn opgravingen gedaan in haar vaders straat; zijn naam is teruggevonden in de archieven	14	II (III)	Voorwoord; geschreven op basis vondsten
Dielemans, L., 2019. <i>Brons. Over glimmende schatten in mistige moerasen</i> . Amsterdam, Fontaine Uitgevers.	Enerzijds een informatieboek, waarin de lezer wordt aangesproken: 'wat zou jij doen met je kostbaarste voorwerp?' Anderzijds krijgen bronzen voorwerpen zelf een stem: 'waarom heeft hij me in de rivier gegooid?'	0	II	Woordenlijst; dankwoord; NWO-project <i>Economies of Destruction</i> (Universiteit Leiden)
Ruggenberg, R., 2020. <i>Offerkind</i> . Amsterdam, Querido.	Aïn en Kraai vluchten nadat Aïn een misdaad heeft begaan door het moeraslandschap van Nederland in de Bronstijd naar de Noordzee op zoek naar een nieuw thuis. Kraai raakt onderweg kreupel	4, 6	II	Verantwoording, verklarende woordenlijst en dankwoord

discipline een antropologische pijler met vergelijkend onderzoek naar hedendaagse samenlevingen (Reid-Cunningham 2009: 99). De tweede pijler is de sociale bioarcheologie, waarbij laboratorium-onderzoek wordt gebruikt om culturele vragen te beantwoorden (Byrnes & Muller 2017: 1). Zowel morfologisch onderzoek als microscopische

analyse van menselijke resten geeft inzicht in gezondheid en ziekte. Op basis hiervan is het mogelijk om het percentage mindervaliden in populaties bij benadering te bepalen.

Hoewel we dus over die cijfers beschikken, worden deze niet altijd vertaald naar onze verhalen. Enerzijds lijkt het erop dat in onze

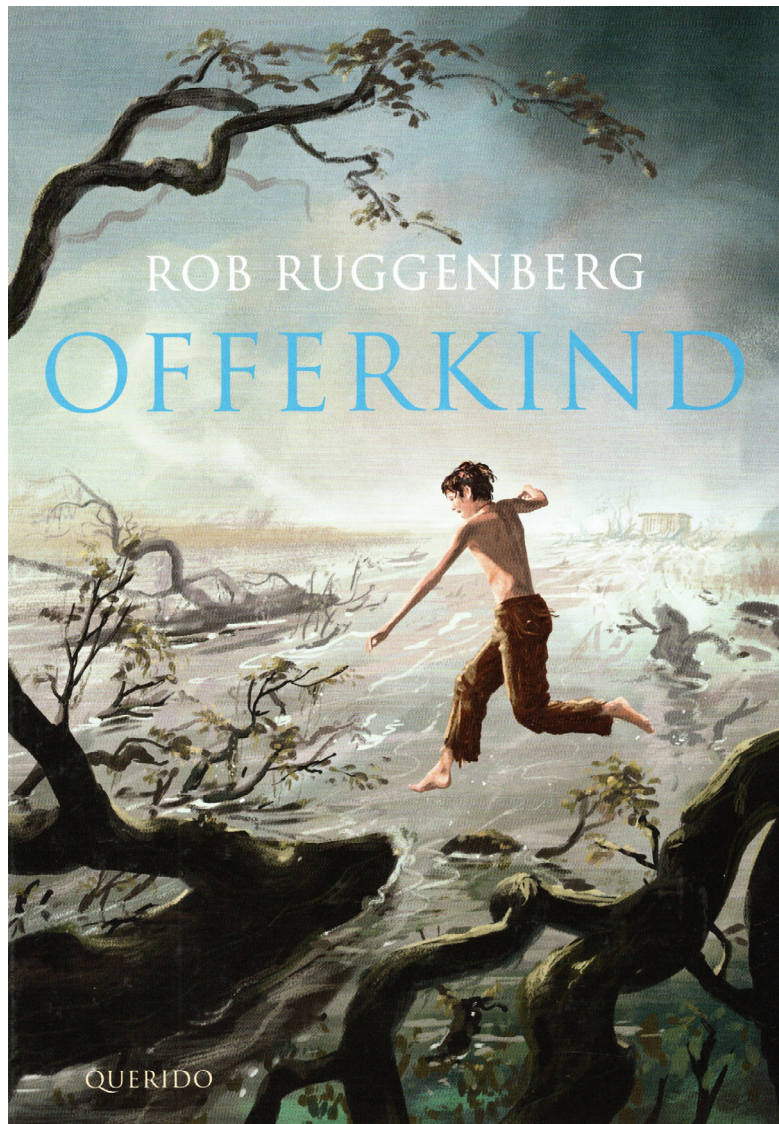

Fig. 2. Voorzijde van *Offerkind*. Kraai springt in het veenmoeras en vindt een barnstenen ketting (illustratie: Martijn van der Linden, uitgeverij Querido).

representaties van het verleden handicaps vaak worden weggelaten, of het nu in museumexposities, tekeningen of (publieks)boeken is. De meeste reconstructies van mensen uit het verleden zijn complete lichamen, die in bezit van alle ledematen keurig rechtopstaand de bezoeker in de ogen kijken. Anderzijds worden archeologische vondsten van menselijke resten met fysiek bewijs van

handicaps of andere ‘afwijkingen’ soms juist uitvergroot (Byrnes & Muller 2017: 4). Beide opties leiden tot een vertekend beeld van het verleden.

Voor het onderzoek heb ik drie typen historische fictie onderscheiden om vast te stellen of het uitmaakt hoe het verleden is beschreven. Een volledig verzonden verhaal hoeft wellicht een minder correct of inclusief beeld van het verleden te schetsen dan een verhaal dat is gebaseerd op historische figuren of objecten.

Type (I): echte fictie. Een verzonden verhaal speelt zich af in een historische periode, soms losjes gebaseerd op wetenschappelijke ideeën. Auteur Zandstra laat in *Friezen van het Flevo-meer* (1930) de vijftienjarige Wolfert spannende avonturen beleven in de late prehistorie. De vrijheid van de auteur gaat hier boven historische correctheid.

Type (II): op archeologie of geschiedenis gebaseerde fictie. Het verhaal is geweven rond (pre) historische objecten en inzichten uit archeologisch of historisch onderzoek. De verhaallijn is fictief. Het verhaal over *Neeltje Willemsdochter* (2013) van Dütting en Bolt heeft als ondertitel: *Het leven rondom de Bierstraat in 17de-eeuws Den Haag*. Feit en fictie zijn gemixt in korte hoofdstukjes voor jongere kinderen. Het boek is rijk geïllustreerd met contemporaine schilderijen en voorwerpen. Aangegeven is wat ‘echt’ bestaan heeft (de vader van Neeltje) en wat verzonden is (Neeltje zelf).

Type (III): fictieve biografische reconstructie. Hierin is de protagonist gemodelleerd naar een echt individu, vergelijkbaar met bijvoorbeeld een gezichtsreconstructie. Dit type fictie is voorbehouden aan een klein aantal individuen uit het verleden, waarvan daadwerkelijk biografische informatie is vastgelegd. Een voorbeeld is *De Stomme van Kampen* (1992), waarin Beckman het leven van de dove schilder Hendrick Avercamp schetst aan de hand van geschreven en getekende bronnen. Avercamp leerde waarschijnlijk nooit

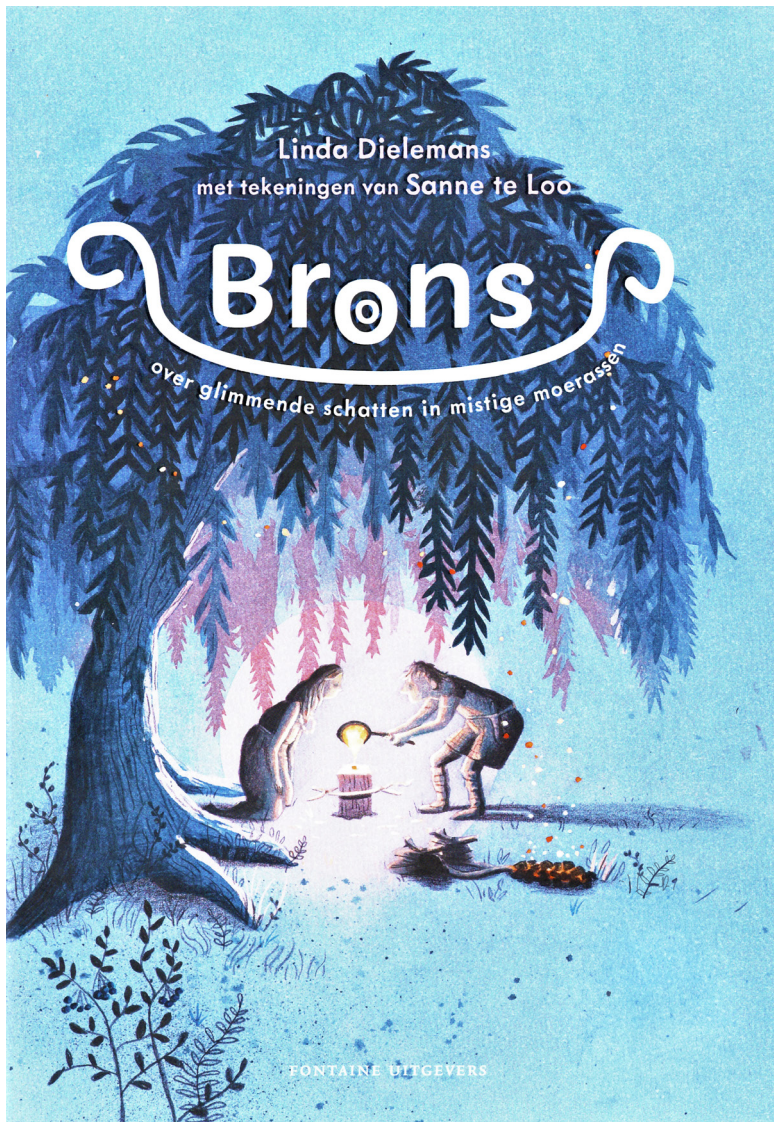

Fig. 3. Voorzijde van *Brons*. *Over glimmende schatten in mistige moerassen*. Het bijna magische proces van brongieten (illustratie: Sanne te Loo, Fontaine Uitgevers).

spreken. Hij kon zijn gevoelens uiten door te schrijven, maar vooral door te tekenen.

Voor dit onderzoek heb ik als eerste vastgesteld of er een stereotype wordt gebruikt als het gaat over mensen met een beperking aan de hand van labels (tabel 1). Dit kunnen er meerdere per boek zijn, bijvoorbeeld als de personages

verschillend reageren op de protagonist met een beperking. Rubin & Strauss Watson (1987) en Cheyne (2019) concentreerden zich in hun opsomming van stereotypen op een fysieke handicap. Voor het huidige onderzoek heb ik mensen met een verstandelijke beperking (door een fysiek probleem in de hersenen) en mensen die lijden aan psychische klachten toegevoegd. Zij worden in fictie vaak met dezelfde stereotypen benaderd. Bovendien neemt met name de groep van mensen met psychische klachten toe onder jongeren in de echte wereld. Herkenning kan voor hen belangrijk zijn, een punt dat ook benadrukt wordt door Quicke (1985). Een opsomming van alle resultaten is te vinden in tabel 2. Hierin staat ook onder welk fictie-type het boek valt (type I, II of III).

De Ander

In een ideale wereld wordt niemand buitengesloten en zou inclusiviteit zo vanzelfsprekend zijn dat het concept van 'De Ander' niet bestond. De Ander, die niet kan voldoen aan de norm die de meerderheid heeft vastgesteld en daarmee buiten de groep geplaatst wordt. De realiteit – en in retrospectief dus de fictie – is weerbarstiger.

Een goed voorbeeld van anders-zijn is het jongetje Kraai uit *Offerkind* (Ruggenberg 2020: fig. 2). De auteur laat in dit postuum gepubliceerde boek zien hoe de nieuwste inzichten uit archeologisch onderzoek te vertalen zijn naar fictie.⁵ Hoofdpersonen Aïn en Kraai vertegenwoordigen twee bevolkingsgroepen die in de bronstijd in het huidige Nederland tegenover elkaar staan. Hun spannende vlucht leidt tot een gruwelijke ontkenning: het verhaal vertelt fictief hoe het massagraf van Wassenaar tot stand kwam – de beroemde vondst van twaalf tegelijk begraven individuen van wie een aantal sporen van geweld vertoont. In het verhaal komen diverse archeologische objecten langs. Kraai stapt aan boord van de Dover-boot (daterend uit ca. 1575 v. Chr.) en het rokje en topje van Aïn zijn de kleren van het meisje van Egtved (levend rond 1370 v. Chr.).

Een belangrijk thema in *Offerkind* is het feit dat Kraai gewond raakt aan zijn been en daardoor moeilijk loopt. Ain vindt dat afschuwelijk:

Kraai liep echt mank, zag Ain. Beter dan dit zou het niet worden. Ze wendde haar blik af, ze kon de aanblik niet verdragen. [...] Tijdens het lopen verbeet Kraai de pijn aan zijn been. Hij deed zijn best om het te verbergen, maar hij wist dat hij mank liep. Ain zei er niets van, dus hij hoopte dat het niet teveel opviel.

(Ruggenberg 2020: 175, 206)

Niet alleen door zijn uiterlijk (Kraai is donker in een gemeenschap van blonde mensen), maar ook door deze handicap wordt hij het hele boek door gezien als ‘anders’. Steeds weer wijzen mensen hem na, iets wat in onze samenleving ook gebeurt. Dat mijn zusje in een rolstoel zat, was voor ons gezin normaal, al waren er de nodige hindernissen. Meestal bestonden die uit obstakels op de stoep of slecht toegankelijke gebouwen (vergelijk Baker 2015: 73). Frustrerender was dat haar beperking stevast ongevraagde opmerkingen uit medelijden of afschuw van vreemden opriep, wanneer zij zagen dat zij niet kon lopen en soms kwijlde of schreeuwde.

Er zijn veel definities van handicaps en veel studies naar de culturele implicaties daarvan (Reid-Cunningham 1995: 100-101; Cheyne 2019: 1). Negatief taalgebruik over mensen met een handicap is gemeengoed in zowel gesproken als geschreven tekst. Men spreekt over gehandicapten, beperkten, minder- en andersvaliden, die ‘gebonden’ zijn aan een rolstoel (vergelijk Eelman, Groeneboer & Simons 2021). Kortom, mensen met een handicap kunnen niet volledig meedoen en vallen daarmee buiten de boot.

Woordgebruik is verstrekkend: niet alleen negatieve bewoordingen maar ook metaforen werken uitsluiting in de hand. Ablon (1995) onderzocht hoe de media schreven over Joseph Merrick, die wij vooral kennen als *de Elephant*

Man.⁶ Zij toont aan hoe het gebruik van deze metafoor de persoon Merrick ontmenselijkt en daarmee tot een ‘ander’ maakt (vergelijk Baker 2015: 59-72). Een lijdende man wordt een grotesk monster en valt in een nieuwe categorie, waarmee je je niet vereenzelvigd. Dit is een stijlfiguur waar het horrorgenre dankbaar gebruik van maakt: het gehandicapte lichaam als metafoor voor angst en het kwade (Quicke 1985: 3, 33, 122; Baker 2015: 106; Cheyne 2019: 27-52).

Verwachtingen van de lezer en empathische projectie

Een auteur kiest een hoofdpersoon en diens omgeving. ‘Andersvalide’ karakters, maar ook mensen met een bepaalde huidskleur of seksuele geaardheid kunnen daarbij soms passen in het verhaal. Helemaal vrij is de auteur in deze keuzes echter niet: lezers verwachten dat een genre zich aan een stramien houdt. Zo moet een detective altijd een oplossing bieden (al is een *cliffhanger* naar deel 2 toegestaan) en vinden de geliefden elkaar na allerlei complicaties aan het eind van een romantisch pocketverhaal. Dit geldt ook voor met mensen met een handicap. Binnen een bepaald genre wordt van hen een bepaalde rol verwacht (Cheyne 2019). Het probleem is dat dergelijke stereotypering de noodzaak wegneemt om het personage te ontwikkelen: de figuur wordt gereduceerd tot wat de lezer al verwacht.

Een goede schrijver kan met woorden een beeld oproepen, wat leidt tot identificatie met de hoofdpersoon door de lezer. Het identificeren met een protagonist is een belangrijke manier om enerzijds een zelfbeeld op te bouwen en anderzijds zich te verplaatsen in anderen (Quicke 1985: 5, 17-18, 165; Baker 2015: 6, 116; Van Dijk & Klaver 2021). Voor gehandicapte kinderen kan deze zogenoemde empathische projectie de vorm aannemen van escapisme (inleven in de hoofdrolspeler) of realisme (‘ik zou dit nooit kunnen’). Wanneer de protagonist met een beperking alleen als stereotype wordt beschreven vervalt de empathische projectie. Voor jongeren met een

beperking blijft helaas alleen een bevestiging van het gebrek aan inclusie dat zij uit de echte wereld ook al kenden. Minstens zo belangrijk is dat een stereotiepe, inhoudsloze beschrijving ook voor de niet-beperkte jongere de noodzaak wegneemt zich in te leven in een protagonist-met-beperking (Quicke 1985: 156-157).

Auteur Sutcliff, zelf van jongs af aan levend met een beperking, beschrijft het bewustwordingsproces van haar handicap in haar memoires. Als kind wist ze wel dat haar lichaam anders functioneerde dan dat van haar leeftijdsgenoten, maar de consequenties drongen nooit echt tot haar door (Sutcliff 1988: 68). In *Om het rood van de krijger* laat zij Drem zich bewust worden wat het voor zijn toekomst betekent dat hij ‘maar’ één arm kan gebruiken:

‘Denk je werkelijk dat de jongste ooit een echte krijgsman zal kunnen worden, een man onder de mannen, met een speerarm die hij niet kan gebruiken?’[...] En temidden van de schaduwen op de vliering boven hen lag de kleine jongen op zijn buik, met wijd opengesperde ogen, en hij voelde zich tegelijk koud en misselijk worden.

(Sutcliff 1982: 16)

De lezer voelt de schok van Drem, zoals hij ook de angst van Firn kan meevoelen die de vuursteenmijn van Rijckholt niet in durft. Hij weet niet hoe dat aan zijn leidinggevende, Gorm, moet vertellen:

Gorm kende het niet – dat knagende, treiterende angstgevoel, dat je niet losliet, dat door alle gesprekken, alle handelingen heen, steeds aanwezig was, dat je nooit uit je gedachten kon zetten. [...] Hoe kan ik hem duidelijk maken dat ik beneden angstaanvallen krijg, dat ik me amper kan beheersen en soms op het punt sta het uit te gillen, zonder enige directe aanleiding?

(Vos-Dahmen von Buchholz 1984: 31)

De titel, *Het monster van de vuursteenmijn*, is een metafoor voor de claustrofobie die Firn het werken onmogelijk maakt. Door mee te kijken in zijn hoofd, kan de lezer zich in hem verplaatsen.

Representatie in historische jeugdliteratuur

Van de tien boeken die hier zijn beoordeeld, vallen er drie onder stereotypelabel 0: er wordt geen enkele handicap vermeld. *Toetoe* (Sondaar 1992) is een boekje voor wat jongere kinderen. Het leven is weliswaar zwaar, maar iedereen is goed ter been en de moeilijkheden ontstaan vooral als Toetoe verdwaalt en als zijn stam het woongebied van een andere groep mensen binnentrekt. In *Friezen van het Flevo-meer* raken wel degelijk mensen gewond; het verleden is geen paradijs, maar een plek waar je gemakkelijk verdrinkt of door wilde beesten wordt verscheurd. In het derde geval gaat het, niet verwonderlijk, om *Brons* (Dielemans 2019, fig. 3). Maar juist dit boek is bijzonder inclusief: de kracht van het boek is dat de schrijfster als het ware een fictieve objectbiografie heeft geschreven. Het resultaat is een inclusieve beschrijving van het verleden, met een gelijk speelveld voor alle lezers. Het vereist van alle lezers dezelfde projectie-inspanning om zich te identificeren met de emoties van een bronzen bijl die in het water gedeponeerd wordt.

Niet één van de tien boeken krijgt label 1, hoewel dit wel de verwachting was. Laatmiddeleeuwse en vroegmoderne schilderijen tonen gestigmatiseerde mensen die lijden aan lepra of een ander fysiek probleem. Het was dan ook de verwachting dat dit wereldbeeld vertaald zou zijn naar de atmosfeer van bijvoorbeeld 17de-eeuws Den Haag (*Neeltje Willemsdochter*) of Kampen (*De Stomme van Kampen*) (vergelijk Quicke 1985: 6). In *Schijndood* (Van der Vlugt 2002) heeft de protagonist, die in de 17de eeuw leeft, daadwerkelijk lepra. De ziekte (‘melaatsheid’) wordt dus niet gebruikt om een atmosfeer van een ‘duistere historische periode’ te scheppen; het is het belangrijkste thema uit het boek.

Schijndood valt onder meerdere labels. Datzelfde geldt voor *Om het rood van de krijger*, *De Stomme van Kampen* en *Maak een vuist als je geen hand hebt*. In die laatste is Lord Ironmister een gekwelde hoofdpersoon: niet alleen moet hij zijn rechterarm missen en daarmee de mogelijkheid te racen met zijn koets, hij wordt ook verteerd door tuberculose. Hoewel hem dit in de ogen van zijn nieuwe menner aanvankelijk een label 2 (meelijwekkende figuur) oplevert, moet deze al gauw erkennen dat label 12 meer van toepassing is: zijn fysieke zwakte zorgt er juist voor dat Lord Ironmister geen grenzen kent. Langzamerhand krijgt 'zijn nieuwe rechterhand' Ned steeds meer waardering voor de geesteskracht van zijn werkgever.

Dat in totaal zes van de onderzochte boeken label 14 krijgen, is in vijf gevallen het resultaat van de manier waarop de andere personages heel divers reageren op de hoofdpersoon met een beperking (positief en negatief). Hierdoor wordt de lezer zich bewust van moeilijkheden waarmee het personage te maken krijgt. De meeste van deze boeken krijgen dan ook meerdere labels. Label 14 is te beschouwen als samenvatting van het inclusieve karakter van het narratief. Het zijn daarmee *coming of age novels*, die aanzetten tot empathische projectie en vervolgens zelfreflectie.

Een uitzondering is *Neeltje Willemsdochter*. Dat heeft label 14 gekregen, om de volstrekt ongekunstelde manier waarop een archeologische vondst in het verhaal geschreven is: tijdens een opgraving in Den Haag is een schoen gevonden met een zool die doet denken aan een steunzool. Hoewel Jantje, die niet zo goed kan lopen, maar een kleine rol in het boek speelt, is zijn aanwezigheid vanzelfsprekend.

Opvallend aan de uitkomst van dit onderzoekje is dat het meest recent verschenen boek, *Offerkind*, géén label 14 krijgt. Dit wel degelijk onderhoudende en spannende boek over een van Nederlands belangrijkste vondsten heeft belangrijke tekortkomingen als het gaat om empathische

projectie.⁷ Het meisje Ain blijft hangen in haar afkeer voor Kraai, maar wat er precies zo erg is aan het feit dat Kraai minder goed loopt, wordt niet uitgelegd. In het boek vecht regelmatig iemand voor zijn leven of wordt verjaagd. Hoewel dat logisch is voor het verhaal, uitkomend bij het massagraf, schetst dat een erg duister wereldbeeld. Dit geldt vooral voor meisjes: Ain komt onderweg steeds jongens tegen die haar willen overmeesteren. Het zet de lezer mogelijk wel aan het denken, waarbij deze misschien tot de conclusie komt dat hij of zij niet in zo'n wereld had willen leven. Wellicht leidt dat tot de wil om bij te dragen aan een veilige inclusieve wereld in het heden. Het is de vraag of de jonge lezer (zelfstandig) tot zo'n inzicht in staat is.

Conclusie

Hoewel het laatste voorbeeld laat zien dat het patroon van platte stereotypen en sensatiezucht zoals onderzocht door Van Dijk & Klaver (2021) ook in historische fictie voorkomt, blijkt dat in de meeste boeken niet zo te zijn. Het gebruik van specifieke stereotypen met betrekking tot handicaps is doordacht en inclusief. Het jaar van verschijnen maakt daarbij niet veel uit. De mate van inclusiviteit is vooral de verdienste van de schrijver (*contra* Quicke 1985: 10). Dat de boeken vaak een verantwoording achterin hebben waarin een archeoloog wordt bedankt of een non-fictieleslijst wordt gegeven, laat zien dat het om boeken gaat die met aandacht zijn gemaakt. Het verhaal en de ontwikkeling van de hoofdpersoon staan centraal.

Het genre van (pre)historische fictie is daarmee in het algemeen misschien minder toegankelijk dan de boeken die nu hoog scoren op de Jonge Jury lijst (Van Dijk & Klaver 2021). Daartegenover staat dat de meeste boeken een beeld van het verleden schetsen waarmee veel lezers, met en zonder beperking, zich kunnen identificeren. Aan ons als archeoloog wellicht de taak

de kwaliteit te becommentariëren, als de rechterhand van de schrijver. Samen kunnen we ervoor zorgen dat we de jongeren die wel graag lezen de mogelijkheid blijven bieden om te verdwalen in een verhaal over het verleden en daar zichzelf én de ander te ontmoeten.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, karladeroest@gmail.com.
2. Nederlandse vertaling 1982. Origineel: *Warrior Scarlet* (1958). De tien gebruikte jeugdboeken zijn niet opgenomen in de literatuurlijst, die alleen onderzoekspublicaties bevat; de volledige verwijzing is te vinden in tabel 2.
3. Originele titel: *The right-hand man* (1977).
4. Boeken waarin de protagonist daadwerkelijk een handicap heeft, zijn oververtegenwoordigd. Ik heb mensen gevraagd naar historische romans die zij zich herinnerden en daarbij uitgelegd wat ik wilde onderzoeken. Daardoor heb ik ongewild de te vraag sturend gesteld (vergeleijk ook Quicke 1985: 6-7, 152). Dit artikel is een uitwerking van de bijdrage *The one-handed hero. Inclusiveness in historical fiction for children* aan de sessie *Representation matters – Diversity in visual representations of the past (session 236)* van het jaarcongres van de European Association of Archaeologists (Kiel, 2021).
5. Achterin het boek staat een verantwoording (Ruggenberg 2020: 284-289).
6. Ablon was een pionier op het gebied van studies naar samenleving en omgang met beperkingen. Zie Reid-Cunningham (1995: 104) voor details.
7. Een ander boek van Ruggenberg wordt door Van Dijk & Klaver (2021) genoemd in hun opsomming van boeken waarin vrouwen stereotiepe (slachtoffer)rollen aangemeten krijgen.

The one-handed hero: Inclusiveness in historical fiction for children

Having grown up with a sister in a wheelchair meant that I took this normalcy into the fictional world of the past. So when I crossed paths with Drem in Rosemary Sutcliffe's 1958 novel Warrior Scarlet, he was to me just a boy with one functional arm. It was not until much later that I realised he was one of the very few protagonists in historical fiction with a disability. A lack of inclusiveness is problematic, first, when it comes to readers identifying with the physical condition of the hero(ine) and, second, because, from an archaeological perspective, the proportion of healthy people in historical fiction seems improbably high, while the representation of people with a disability is often stereotyped. Maybe archaeologists should provide authors of historical fiction with a more informed description of the past.

Literatuur

- Ablon, J., 1995. 'The elephant man' as 'self' and 'other': the psycho-social costs of a misdiagnosis. *Social Science and Medicine* 40, 1481-1489.
- Baker, A., 2015. *The portrayal of disability in young adult fiction: a critical examination*. Ongepubliceerde dissertatie, St. Patricks College, Drumcondra.
- Byrnes, J.F. & J.L. Muller, 2017. Mind the gap: bridging disability studies and bioarchaeology. An introduction. In: Idem (red.) *Bioarchaeology of impairment and disability. Theoretical, ethnohistorical, and methodological perspectives*. Cham. Springer, 1-15.
- Cheyne, R., 2019. *Disability, Literature, Genre. Representation and Affect in Contemporary Fiction*. Liverpool, Liverpool University Press.

- Dijk, Y. van & M.-J. Klaver, 2021. *De Jonge Jury: van leesbevordering tot pulppromotie*. Te raadplegen via: <https://www.nederlandseboekengids.com/20210607-yra-van-dijk-marie-jose-klaver> [geraadpleegd juni 2021].
- Eelman, A., J. Groeneboer & E. Simons, 2021. *De waarden voor een nieuwe taal. Code Diversiteit & Inclusie*. Te raadplegen via: <https://museum-contact.nl/artikelen/waarden-voor-een-nieuwe-taal> [geraadpleegd juni 2021].
- Quicke, J., 1985. *Disability in modern children's fiction*. Kent, Croom Helm Ltd.
- Reid-Cunningham, A.R., 2009. Anthropological theories of disability. *Journal of human behaviour in the social environment*, 19, 99-111.
- Rubin, E. & E. Strauss Watson, 1987. Disability Bias in Children's Literature. *The lion and the unicorn*, 11(1), 60-67.
- Sutcliffe, R., 1988. *Blue remembered hills*. Oxford, Oxford University Press.

Literatuur jeugdboeken

Zie tabel 2.